

گلستان سعدی

شرف الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی

انتشارات قلم کیمیا

تهران - ۱۳۹۰

سرشناسه	سعدی، مصلح بن عبدالله، ۱۳۹۱ ق.
عنوان قرارداد	گلستان
عنوان و نام پدیدآور	گلستان سعدی / شرف‌الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی؛ براساس نسخه محمد علی فروغی.
مشخصات نشر	تهران: قلم کیمیا، ۱۳۹۰
مشخصات ظاهری	۲۲۷ ص.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۶۱۸۵-۰۷-۱
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا	
موضوع	نثر فارسی - قرن ۷ ق.
شماره افزوده	فروغی، محمد علی، ۱۲۵۴ - ۱۳۲۱، مصحح
رده‌بندی کنگره	ش: ۵۲۰۴۱۳۹۰ PIR
رده‌بندی دی‌ویی	۸۶۸/۸۳۱
شماره کتابشناسی ملی	۲۴۷۸۹۳۰

انتشارات قلم کیمیا

تهران: خیابان لیاقت‌نژاد، بین خیابان دانشگاه و فخرآزادی - پلاک ۱۷۴ - واحد ۲

تلفن: ۷۲۸-۶۶۹۷ فاکس: ۷۴۶-۶۶۹۷-۰۶۶۹۷-۳۰۳۳۲۱۹-۰۹۱۴

گلستان سعدی

شرف‌الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی

براساس نسخه تصحیح شده محمد علی فروغی

ناشر: انتشارات قلم کیمیا

ناظر چاپ: پوریا سلیمانی

صفحه‌ارایی: انتشارات مهرامین

تیراژ: ۱۰۰۰ جلد

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۱۸۵-۰۷-۱ ISBN: 978 - 600 - 6185 - 07 - 1 ۵۵۵۹۷۸

قیمت: ۴۵۰۰ تومان

فهرست

۲	مقدمه
۱۵	دییاجه
۲۴	باب اول
۵۷	باب دوم
۸۳	باب سوم
۱۰۳	باب چهارم
۱۱۰	باب پنجم
۱۲۸	باب ششم
۱۳۴	باب هفتم
۱۵۱	باب هشتم

مقدمه

ارجمندترین کتاب نظم فارسی «شاهنامه» فردوسی است و زیباترین کتاب نثر «گلستان» سعدی و این هر دو کتاب به سبب همین که پسندیده خاص و عام مردم در دست و پای مردم افتاده و گرفتار دستبرد نویسندگان و خوانندگان گردیده، چنانکه من چندین سال به اندازدای که توانستم جست و جو کردم و سرانجام ناامید شدم از اینکه از این دو کتاب بسخدهای بیایم که بتوان گفت مطابق است که از دست مصنف برآمده است.

«گلستان» که اینک منظور من است، چنین می‌نماید که از اوایل امر در شاید از روزگار خود شیخ سعدی در استنساخ دچار تحریف و تصرف شده و دیرگامیست که ادبا به این معنی برخورد دارند جز اینکه تا این اواخر ذهنها همواره متوجه بود به اینکه در استنساخ سهو و غلط رفته است ولیکن تأمل در نسخه‌های فراوان قدیم و جدید معلوم می‌دارد که بسیاری از تحریفها عمدی بوده و هرکس «گلستان» را نوشته یا نویسنده است آن را موافق ذوق و سلیقه خویش ساخته است، چنانکه شاید دو نسخه خطی از این کتاب یافت نشود که تماماً با یکدیگر مطابق باشند.

اینجانب از اول عمر می‌دیدم و می‌شنیدم که مغلوط بودن «گلستان» مورد توجه اهل فضل و ادب گردیده و تصحیح این کتاب گرانها از اموریست که آرزوی آن را در دل می‌پروراند ولیکن غالباً از این نکته غافل بودند که این کار به حدس و قیاس و به قوت فضل و سواد و ذوق و سلیقه میسر نیست و

چاره منحصر آنست که نسخه‌های قدیمی که نزدیک به زمان شیخ بزرگوار نوشته شده و کمتر گرفتار دستبرد و تصرف نویسندگان گردیده باشد، به دست آید و مأخذ قرار داده شود.

نخستین و شاید تنها قدم صحیحی که تاکنون در این راه برداشته شده، آن است که استاد گرامی آقای عبدالعظیم قریب گرکانی برداشته‌اند که گلستانی به خط بسیار خوش، که ممکن است به قلم میرعماد معروف باشد، به دست آورده‌اند و نویسنده آن در سال ۱۰۲۱ در پایان کتاب اظهار کرده است که از روی نسخه‌ای که در سال ۶۶۲ به دست مصنف نوشته شده استنساخ نموده است و آقای قریب از روی آن نسخه به طبع «گلستان» اقدام کرده، مقدمه‌ای، محققانه در ترجمه حال شیخ سعدی و مقام بلند او در سخن‌سرایی و چگونگی احوال «گلستان» مشتمل بر تحقیقات بسیار سودمند و نیز توضیحاتی در آخر کتاب بر آن افزوده‌اند و شک نیست که این «گلستان» صحیح‌ترین نسخه‌ایست که تاکنون به چاپ رسیده و با آن مقدمه نفیس و توضیحات همیشه باید مورد استفاده دانش‌طلبان باشد.

ولیکن پس از تأمل در آن، و مطابقت با بعضی نسخه‌های کهنه دیگر، چنین به نظر می‌رسد که آن نیز کاملاً مطابق با نسخه اصل «گلستان» نیست و نویسنده یا خود باز تصرف در عبارات شیخ را روا دانسته یا نسخه‌ای که از آن رو نقل کرده، بلاواسطه منقول از خط شیخ نبوده و در نسخه‌های واسطه تصرفات به عمل آمده و بنابراین هنوز به یافتن نسخه صحیح «گلستان» باید چشم داشت.

در مسافرت‌هایی که من به اروپا نمودم، به راهنمایی دوست دیرینه گرامی دانشمند خود آقای محمد قزوینی که مقامات علمی ایشان بر همه اهل فضل معلوم است و محتاج به شرح و بیان نیست، آگاه شدم که در کتابخانه

ملی پاریس، نسخه‌ای از «کلیات سعدی» موجود است که در سال ۱۷۶۸ نوشته شده و بالنسبه صحیح است.

این اکتشاف مشوق من شد که در امر «گلستان» به تحقیق پردازم آقای فزوینی لطف فرموده از آن «گلستان» برای من عکس برداشتند. در تیران هم دوستان دانش‌پرور، در این باب یاری کردند و وزارت معارف نیز مساعدت و همراهی فرمود و چندین نسخه کهنه «گلستان» به دست آمد که البته نسبت به «گلستان» های چاپی و نسخه‌هایی که در این سیصد و چهارصد سال گذشته نوشته شده، صحیح‌تر بود اما هیچ‌یک مفصلاً و کاملاً حاصل نمی‌نمود.

عاقبت در اصطفا یک نسخه یافت شد که به ذوق خود اینجانب و به تصدیق بسیاری از اهل بصیرت، می‌توان آن را صحیح‌ترین نسخه‌ای که تاکنون به نظر آمده دانست. هزار آفتوس که یک نقص و یک عیب بزرگ دارد: نقص آن اینکه در چند جا چند صفحه از آن افتاده و به این واسطه، قریب یک خمس از تمام «گلستان» را فاقد است. عیب آن اینکه دارندگان این کتاب هم مانند بسیاری از کتاب، مرض دخل و تصرف داشته و در بسیاری از مواضع کلمات و عبارات را تراشیده و به سلیقه خود درست کرده‌اند، یا جمله‌هایی بر آن در متن یا حاشیه افزوده‌اند. و نیز این نسخه از غلط کتابتی هم خانی نیست یعنی اغلاطی دارد که نویسنده سهواً خطا کرده است.

از این دو سه فقره عیب و نقص که بگذریم این کتاب بهترین نسخه‌های «گلستان» به نظر می‌رسد و گذشته از اغلاط کتابتی و مواضعی که در آن قلم برده شده است، و تشخیص بعضی از آنها به آسانی و بعضی به دشواری ممکن است، شاید بتوان گفت که تقریباً مطابق است با آنچه از قلم شیخ سعدی بیرون آمده است.

پس چنین به نظر رسید که اکنون می‌توان نسخه‌ای از «گلستان» تهیه کرد که نسبتاً صحیح و به قلم شیخ اجل نزدیک باشد، و جناب آقای علی اصغر حکمت وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه که برای نشر و ترقی علم و ادب سری پرشور دارند و از هیچ اقدام و اهمتامی در این راه فروگذار نمی‌کنند، محرک اینجانب در این امر شده اسبابی که برای حصول مقصود لازم بود فراهم نمودند؛ یعنی هر نسخه از «گلستان» که هر جا نشان داده شد به هر وسیله بود عین یا عکس آن را به دست آوردند و به اختیار اینجانب گذاشتند، علاوه بر این آقای حبیب یغمائی از اعضای با فضل وزارت معارف را که دارای ذوق سلیم و طبع شاعری و عشق مفراط به کارهای ادبی می‌باشند، به دستکاری اینجانب گماشتند و ایشان استساخ و عملیات مربوط به چاپ و تصحیح و کلیه زحمات را بر عهده گرفته در امور مادی و معنوی این کار با اینجانب مساعدتی بسزا نمودند و از هیچ نوع همکاری دریغ نداشتند از این رو من نظر به عشقی که به کتاب «گلستان» داشتم و اسبابی که فراهم دیدم به این کار دست بردم و برای اینکه به درستی معلوم شود که در تهیه این نسخه، چه روش اختیار شده است توضیحات ذیل را می‌نگارم: نسخه اصفهان که وصف آن کرده آمد، اصل و متن قرار داده شد و کاملاً از آن تبعیت نمودیم، مگر در مواضعی که غلط بودن آن را یقین کردیم و در این موارد تجاوز از آن را جایز بلکه واجب شمردیم و آنچه از روی نسخه‌های معتبر دیگر یافتیم، به جای آن گذاشتیم و این مواضع هم دو قسم بود: یکی آنکه غلط بودنش بر حسب املا یا عیب و نقص کلمه و عبارت آشکار بود مانند «حاضر» به جای «حاضر» و «عمر» به جای «عمرو» و «مشاورالیه» به جای «مشارالیه» و «جهلت» به جای «جاهت» و «مخالفت» به جای «مخافت» و امثال آن.

دیگر مواضعی که غلط بودن آنها این اندازه آشکار نیست ولیکن بر حسب سیاق عبارت و ذوق و ملاحظه وزن شعر، مخصوصاً با اتفاق یا اکثریت نسخه‌های کهنه معتبر دیگر، توانستیم مطمئن شویم که در آن نسخه، غلط واقع شده است. مانند اینکه به جای «ارکان دولت پسندیدند» نوشته شده است «ارکان دولت پسندیده» و به جای «شکر نعمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم» نوشته شده است «شکر خدمت بگفتم و زمین خدمت ببوسیدم» به جای «از نیک و بد اندیشه و از کس غم نیست» نوشته شده است «از نیک و بد و اندیشه و از کس غم نیست» و از این قبیل.

مع هذا در این قسمت باز از تجاوز از متن، تا می توانستیم خودداری کردیم و ذوق و سلیقه خود را حاکم قرار ندادیم. مگر در مواردی که به نظر ما آشکار و حتم بود که نسخه اصل غلط است. با وجود این به احتیاط اینکه مبدا فهم و ذوق ما به خطا رفته باشد و برای اینکه خوانندگان از تمام آن متن کاملاً آگاه باشند و بتوانند حکومت کنند هر جا که از آن تجاوز کرده ایم، در حاشیه، نسخه اصل را به دست داده ایم و آنجا که در حاشیه حرف «ص» گذاشته شده، علامت آنست که در نسخه اصل چنان بوده و ما در آن تصرف کرده ایم.

از این موارد گذشته، تخلف از نسخه‌ای که آن را اصل قرار داده ایم جایز نشمرده ایم: هر چند گاهی نسخه‌های دیگر می دیدیم که به نظر بهتر می آمد و با آنکه بعضی از دوستان از این جهت تأسف می خوردند بلکه سرزنش می کردند از شیوه خود دست برنداشتیم، زیرا بنای ما بر این نبود که «گلستان» را مطابق ذوق و سلیقه خود ترتیب دهیم و هیچ نسخه دیگر را هم نیافتیم که بیش از نسخه اصفهانی لایق اعتماد و اتکا باشد تا به تعبد از آن متابعت کنیم، فقط برای اینکه خاطر خوانندگان از اختلاف نسخه‌ها مستحضر باشد و بتوانند حکومت کنند، هر جا نسخه‌ای به نظر ما بر نسخه

اصل مرجح یا لااقل با آن مساوی بود - خاصه مواردی که اکثر نسخه‌های معتبر بر آن منوال دیده می‌شد - در حاشیه نسخه بدل قرار دادیم و از توسعه این نسخه بدلیها هم پرهیز کردیم زیرا اختلاف نسخ به اندازه‌ای فراوان است که تعرض همه زیانش بیش از فایده، و فرع زاید بر اصل می‌نمود.

و اما در قسمتهایی که نسخه اصفهان ناقص بود، به نسخه‌های کهنه دیگر مراجعه کردیم و چون هیچیک را چنانکه اشاره شد، قابل اعتماد تام نیافتیم در موارد اختلاف به متابعت از اتفاق یا اکثر نسخ، اکتفا کردیم و ذوق و سلیقه خود را کمتر حاکم ساختیم.

حاصل اینکه کتابی را که به نظر خوانندگان می‌رسد، نسخه صحیح «گلستان»، چنان که از قلم شیخ سعدی به در آمده است معرفی نمی‌کنیم و اصلاً نمی‌دانیم به چنین آرزویی می‌توان رسید یا نه، ولیکن تصور می‌کنم نسبت به آن آرزو نزدیک شده‌ایم و شاید بتوان گفت آنچه از قلم شیخ در آمده، از این متن یا نسخه بدلیهایی که متعرض شده‌ایم، بیرون نیست. مع هذا همواره باید امیدوار بود که نسخه‌های بهتر و صحیح‌تر به دست آید و هر کس ما را به چنین چیزی رهبری کند که از این پس بتوانیم این نسخه را بهبودی دهیم و تکمیل کنیم مایه امتنان، و به ادبیات فارسی خدمتی بسزا خواهد بود. چنانکه نسبت به همین متن و نسخه بدلیهایی که اختیار کرده‌ایم، هر کس نظر انتقادی بکند، اگر چه با تازیانه سرزنش همراه باشد، با کمال امتنان نگریسته و با نهایت بیطرفی مورد استفاده قرار خواهیم داد و خوانندگان محترم را متوجه می‌سازیم که از اقدام به طبع این «گلستان» ما نه استفاده مادی در نظر داشتیم نه کسب شهرت و اعتبار، و فقط از راه تعشق به «گلستان» و به آرزوی رسیدن به نسخه صحیح‌تری از آن، تحمل این

زحمت را بر خود هموار کردیم و بیش از خود شیخ سعدی در تصنیف کتاب از عمر گرانبهایه بر آن خرج نمودیم و امیدواریم کسانی که «گلستان» را قابل تعشق می‌دانند و میسرشان می‌شود، شخصاً یا به یاری خود ما از اصلاح و تکمیل این نسخه برای چاپهای آینده دریغ ننمایند.

در صورت ظاهر این کتاب هم تصرفی کردیم و آن این است که بر حسب معمول، اشاره به بیت و مصرع و قطعه و امثال آن نکردیم زیرا اولاً یقین نیست که خود شیخ سعدی این کار را کرده و احتمال قوی می‌رود که این اشارات را بعدها استنساخ‌کنندگان افزوده باشند و فرضاً که چنین نباشد، این اشارات زمانی واجب بود که شعر و نثر را با هم یک‌مره می‌نوشتند و مطالب را از هم جدا نمی‌ساختند.

دیگر اینکه در دیباچه، عناوین مانند: «سبب تألیف کتاب» و «عذر تنصیر خدمت» و «ذکر امیر کبیر» و امثال آن را، و در باب هشتم، عناوین «حکمت» و «پند» و «نصیحت» و مانند آن را حذف کردیم زیرا از تأمل و مطابقت نسخه‌ها بر ما یقین شد که این عناوین را شیخ سعدی نوشته و اگر هم چیزی نوشته غیر از این بوده است؛ چنانکه دربارهٔ اتابک لویکر و پسر او که هنگام تصنیف کتاب زنده بودند سعدی، «گلستان» را به نام ایشان موشح ساخته است «رحمة الله علیه» و مانند آن نوشته‌اند و در نسخه بسیار کهنی که متأسفانه یک ورق بیشتر از آن باقی نمانده بود، در جایی که معمولاً «سبب تألیف کتاب» عنوان کرده‌اند، چنین عنوان درج شده: «پند از میثاقی خردمند از دنیا» و در هر حال چون این عناوین اهمیت و فایده ندارد و یقیناً از علم شیخ نیست، حذف آنها را سزاوارتر دانستیم.

اینکه چند کلمه هم از نسخه‌های مهم که در دست داشته‌ایم و دوستانی که

در این باب مساعدت کرده‌اند می‌نگاریم:

نسخه اصفهان که متن این «گلستان» قرار داده شده متعلق بود به آقای ابوالحسن بزرگزاد و ایشان بی‌مضایقه، نسخه نفیس خود را مدتی مدید به ما تفویض کردند و توفیق یافتن ما در تنظیم این کتاب به مساعدت ایشان آسان گردید.

پس از نسخه آقای بزرگزاد، نسخه‌ای که از همه صحیح‌تر به نظر می‌آمد، متعلق بود به آقای مجدالدین نصیری که به قاعده، در مائه هشتم نوشته شده باشد. ولیکن متأسفانه آن نسخه نیز مانند نسخه اصفهان، هم ناقص بود هم دستخوش تصرف و تحریف شده و بسیاری از کلمات و عبارات آن را تراشیده و عوض کرده‌اند.

پس از آن، بهترین نسخه آن بود که از روی نسخه کتابخانه ملی پاریس عکس برداشته شده و پیش از این مذکور داشتیم. آقای صادق انصاری، عضو وزارت معارف هم یک نسخه کلیات خطی به اختیار ما گذاشتند که در ۷۹۴ نوشته شده و با اینکه ناقص و مفلوط بود، از آن استفاده کردیم.

نسخه‌ای که در کتابخانه سلطنتی به خط بسیار خوش و تذهیب عالی و جلد گرانبها موجود است و رقم یاقوت مستعصمی دارد نیز مورد استفاده گردیده است و در چگونگی این نسخه تحقیقاتی هست که چون مفصل می‌شود به موقع مناسب‌تری محول می‌نماییم.

آقای اسمعیل امیرخیزی که از عاشقان گلستاند و در مراجعه به نسخ قدیم اهتمام بسیار ورزیده‌اند، راهنمایی‌ها کرده و یک نسخه «گلستان» که بالنسبه کهنه و صحیح بود نیز به اختیار ما گذاشتند.

در ضمن اینکه مشغول تهیه این نسخه بودیم، آگاهی حاصل شد که دو

نسخه از «گلستان» در لندن موجود است بسیار کهنه، و ممکن است مورد استفاده باشد. برای اینکه عمل خود را تکمیل کرده باشیم، دستور عکس‌اندازی از آن دو نسخه هم داده شد و مقارن اتمام کتاب آن عکسها رسید.

یکی از آن دو نسخه در سال ۷۲۰ نوشته شده و متعلق به لرد گرینوی انگلیسی بوده و جزء متروکات او می‌باشد. نسخه دیگر در سال ۷۲۸ نوشته شده و متعلق به کتابخانه اداره هند است.

مشاهده این هر دو نسخه، عقیده‌ای را که در صدر این مقدمه اظہار داشته‌ایم که «گلستان» از اوایل امر دستخوش تصرفات گردیده، تأیید کرد. زیرا هر چند اولی کمتر از سی سال و دومی کمتر از چهل سال پس از وفات شیخ سعدی نوشته شده، این هر دو گذشته از غلطها و سهوهای کتابتی، با آنکه فقط هشت سال از یکدیگر فاصله دارند، با هم و با نسخه‌های کهنه دیگر اختلافاتی دارند که جز تحریف و تصرف عمدی، محمل دیگر بر نمی‌دارد.

در هر حال، نسخه لرد گرینوی از نسخ «گلستان» که تاریخ کتابتش معلوم است، کهنه‌ترین نسخه‌ای است که تاکنون به نظر اینجانب رسیده و هر چند نه خالی از غلط کتابتی است و نه اطمینان می‌توان داشت که از تحریف و تصرف عمدی مبری بوده باشد، از جهت نزدیک بودن به قلم شیخ سعدی، تقریباً در عرض نسخه آقای بزرگزاد است و بنابراین از اختلافاتی که با این نسخه دارد، آنچه را قابل توجه دانستیم متعرض شدیم.

نسخه کتابخانه هند، با آنکه یکی از قدیم‌ترین نسخه‌هاست، این حیثیت را ندارد و از آن کمتر استفاده کردیم و چون این هر دو نسخه موقعی به دست ما آمد که چاپ کتاب نزدیک به اتمام بود، نسخه بدئیهای را که از این دو کتاب

اختیار کردیم جداگانه به آخر کتاب ضمیمه نمودیم تا مورد استفاده عموم گردد. و اگر این کتاب به تجدید طبع رسید آن اختلافات را هم در پاورقی به نسخه بدلهای دیگر ملحق خواهیم ساخت.

از نسخه بدلهایی که اختیار کرده‌ایم، هر کدام در نسخه‌های متعدد یافت شده، ذکر مأخذ آنها را لازم ندانستیم. و در آنچه اختصاص به نسخه کتابخانه سلطنتی داشت علامت «س» گذاشتیم. و در آنها که نسخه پاریس در آن منفرد بود علامت «پا» گذاشتیم. و در نسخه‌های دیگر و جوهی که اختصاصی و قابل تعرض باشد نیافتیم.

چون منظور ما از تنظیم این نسخه فقط نزدیک شدن به حقیقت «گلستان» بود و به صورت چندان توجه نداشتیم، در رسم الخط اهمیاتی نورزیدیم و هر چه امروز معمول است به کار بردیم و البته اهل فضل می‌دانند که در کتابهای فارسی در مائه هفتم و هشتم میان دال و ذال تفاوت می‌گذاشتند و «پ» و «چ» را با «ب» و «ج» یکسان، و «ک» و «گ» را «کی» و «چی» می‌نوشتند و بعضی شیوه‌های دیگر از این قبیل در تحریر داشتند که به شرح آنها حاجت نیست. چیزی که قابل ذکر می‌دانیم این است که در نسخه اصفهان «توانگر» همه جا «تونگر» نوشته شده، چنانکه نمی‌توان ساقط بودن الف را بر غفلت و غلط کتابتی حمل نمود.

دیگر اینکه کاتب در کلماتی مانند «هوی» و «مخری» مقید به رسم الخط عربی نشده و «هوا» و «مجر» نوشته است. چون کتاب فارسی است، این روش را بی ضرر دانسته پیروی کردیم. و چون این نسخه متن کتاب ما قرار داده شده یک صفحه از آن را عکس انداخته، عیناً به این مقدمه ملحق ساختیم و تکمیل آگاهی را می‌گوییم که آن نسخه به صورت بیاض است.

به توضیح مشکلات و ایراد تحقیقات و تنظیم فهرستها و مانند آن نیز دست

نبردیم؛ چه منظور ما تنظیم متن «گلستان» بود و بس و آن کارها را که البته مفید و لازم است، دیگران بهتر از ما کرده و خواهند کرد. فقط از آقای یغمایی خواهش کردیم تحمل زحمت نموده فهرستی از اسامی اعلام که در «گلستان» مذکور است، ترتیب دادند و آن را به آخر کتاب ملحق ساختیم. در حائمه برای ادای حق می‌نگاریم که سپاسگزاری ما در انجام این امر، که شاید خدمتی به ادبیات ایران باشد. اول به جناب آقای وزیر معارف است که در واقع مؤسس شدند و اسباب فراهم کردند، سپس نسبت به بزرگواری که اسم بردیم و بد تسلیم نسخه‌های خود ما را در این کار یاری نمودند.

محمد علی فروغی

اول اردیبهشت ماه جلالی ۱۳۵۶

مطابق ۱۳۱۶ شمسی